

ŁUKASZ SCHREIBER

‘DE PROLE AUGENDA’ METELLUSA MACEDOŃSKIEGO A AULUS GELLIUSZ (‘NOCTES ATTICAE’ 1,6) – TA SAMA CZY DWIE RÓŻNE MOWY?

Sprawując urząd cenzora w latach 131-130 p.n.e., Kw. Cecyliusz Metellus Macedoński wygłosił słynną mowę *De prole augenda*, w której piętnował bezżenność jako problem sytuacji demograficznej wyższych klas majątkowych w Rzymie. To na nią wiele lat później miał się powoływać w senacie prynceps August¹. Powody jej wygłoszenia i przesłanie zostały omówione osobno². Tym, co nas zajmuje w niniejszym artykule, jest sprawa związku owej mowy z tekstem Aulusa Gelliusza w *Noctes Atticae*.

Niestety, poza wzmiankami u Tytusa Liwiusza oraz G. Swetoniusza Trankwillusa nie dysponujemy żadnymi fragmentami mowy Metellusa Macedońskiego ani nie znamy reakcji na nią Kwirytów. Nie brak wprawdzie badaczy, którzy chcieliby skorygować ten stan rzeczy. W związku z tym każą widzieć błąd u Aulusa Gelliusza, który w jednym z fragmentów cytuje mowę Kw. Cecyliusza Metellusa Numidyjskiego z czasów jego cenzury (lata 102-101)³. Przytoczmy w tym miejscu jej fragment:

¹ Liv., *Per.* 59; Suet., *Aug.* 89.2.

² Por. Ł. SCHREIBER, *Kilka uwag na temat cenzury Kwintusa Cecyliusza Metellusa Macedońskiego*, «Zeszyty Prawnicze» 21.3/2021, s. 98-112.

³ Odnośnie do cenzury Metellusa Numidyjskiego. Źródła: T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates of the Roman Republic*, I, New York 1951-1952, s. 567. Działalność Metellusa Numidyjskiego – zob. np. M.G. MORGAN, *The Rise and Fall of the Caecilii Metelli, 284-46 B.C.*, Exeter 1961, s. 214-217; J. SUOLAHTI, *The Roman Censors*, Helsinki 1963, s. 430-434; J. VAN OOTEGHEM, *Les Caecilii Metelli de la République*, Bruxelles 1967, s. 166-170; E. REIGADAS LAVANDERO, *Censura y ‘res publica’: aportación constitucional y protagonismo político*, Madrid 2000, s. 417-420.

Gell. 1,6,1-2: *Multis et eruditis viris audientibus legebatur oratio Metelli Numidici, gravis ac disertus viri, quam in censura dixit ad populum de ducendis uxoribus, cum eum ad matrimonia capessenda hortaretur. In ea oratione ita scriptum fuit: „Si sine uxore possemus, Quirites, omnes ea molestia careremus; set quoniam ita natura tradidit, ut nec cum illis satis commode, nec sine illis uno modo vivi possit, saluti perpetuae potius quam brevi voluptati consulendum est”⁴.*

Sceptycy wskazywali, że to niemożliwe, aby w tak krótkim odstępie czasu dwie mowy o tak podobnej tematyce wygłosili dwaj cenzorzy z tego samego rodu i jeszcze obydwie miałyby stać się znane. Ponadto zwracano uwagę na pewne podobieństwa onomastyczne. Podkreślano, że Cyceron znacznie wyżej cenił oratorstwo Metellusa Macedońskiego od Metellusa Numidyjskiego. Brano też pod uwagę układ chronologiczny tekstu – Swetoniusz zapisał, że August cytował senatorom mowy Metellusa i P. Rutyliusza Rufusa (która miała miejsce pomiędzy rokiem 111 a 105), więc kolejność ich wymienienia (zapewne chronologiczna) wskazywała, że nie może ona dotyczyć Metellusa Numidyjskiego⁵. Można by jeszcze dodać to, że Metellus Macedoński miał siedmioro dzieci, co go istotnie predysponowało do wygłoszenia tych słów, zaś

⁴ Przy wielu wykształconych słuchaczach odczytana została mowa Metellusa Numidyjskiego, surowego i wymownego męża, którą wygłosił w czasie cenzury do ludu na temat ożenku, kiedy nakłaniał do gorliwości w zawieraniu małżeństw. W mowie tej tak było napisane: „Gdybyśmy mogli żyć bez żony, Kwiryci, wszyscy trzymalibyśmy się z dala od tej uciążliwości; skoro jednak natura tak to urządziła, że nie da się zbyt wygodnie żyć z żoną, ale bez niej nie da się żyć w ogóle, należy raczej kierować się trwałym dobrem niż chwilową przyjemnością”, przeł. A. TARWACKA, *Słowa z mowy Metellusa Numidicususa, którą wygłosił w czasie cenzury do ludu, kiedy zachęcał do ożenku; oraz dlaczego tę mowę ganiono i jak – przeciwnie – była broniona. Aulus Gellius, „Noce Attyckie” 1,6. Tekst – tłumaczenie – komentarz, «Zeszyty Prawnicze» 19.3/2019, s. 295.*

⁵ Por. E. SCHMÄHLING, *Die Sittenaufsicht der Censoren. Ein Beitrag zur Sittengeschichte der Römischen Republik*, Stuttgart 1938, s. 72-73; A. BERGER, *Note on Gellius*, *N. A.*, I, 6, «*The American Journal of Philology*» 67.4/1946, s. 323-328; M.G. MORGAN, *op. cit.*, s. 133; J. VAN OOTEGHEM, *op. cit.*, s. 69-70; R.I. FRANK, *Augustus' Legislation on Marriage and Children*, «*California Studies in Classical Antiquity*» 8/1975, s. 42.

w przypadku Metellusa Numidyjskiego wiemy tylko o jednym synu; nie wygląda więc na najlepszy przykład dla Kwirytów⁶.

W istocie wszystkie te argumenty są dość słabe. Nikt nie kwestionuje autentyczności mowy Metellusa Macedońskiego, więc przekaz Swetoniusza nie ma tu nic do rzeczy. Tak samo jak to, że August sięgnął po starszy przykład, gdyż celem pryncypsa było ukazanie, iż temat podnoszono także kilka pokoleń wstecz. Poza tym pryncypsovi zapewne bardziej pasowała retoryka z roku 131, gdy cenzor i jego grupa byli sprzymierzeni z ekwitami oraz sprzymierzeńcami; trzydzieści lat później sytuacja diametralnie się zmieniła⁷. Najpoważniejsza z negujących przesłanek jest ta dotycząca dwóch Metellusów wygłaszających podobną mowę. Prawie trzydzieści lat, jakie dzieliło obydwu przemówienia, może być bliskie jedynie z naszej perspektywy, a już niekoniecznie z tej Metellusa. Anna Tarwacka zwróciła też słusznie uwagę, że nie było rzadkością, aby członkowie tego samego rodu forsowali konsekwentnie te same założenia polityczne⁸. Wreszcie, Aulus Gelliusz wielokrotnie pokazywał, że to Metellus Numidyjski był dla niego ważną postacią – przytacza też

⁶ Czterech synów jest sprawą niepodważalną: Kw. Metellus Balearijski (cos. 123), L. Metellus Diadematus (cos. 117), M. Metellus (cos. 115) i G. Metellus Kaprariusz (cos. 113), zob. K. ZMESKAL, *Adfinitas: die Verwandtschaften der senatorischen Führungsschicht der römischen Republik von 218-31 v. Chr.*, I, Passau 2009, s. 49. Źródła natomiast nie są ze sobą zgodne, ile córek miał Metellus Macedoński. Za trzema: Cic., *De fin.* 5,82; Val. Max. 7,1,1 *contra* Plin., *NH* 7,59; Plut., *Mor.* 318C, którzy podają informacje jedynie o dwóch. Dyskusja na ten temat – zob. Ł. SCHREIBER, *Kilka uwag na temat cenzury...*, s. 93, przyp. 52.

⁷ Na temat politycznej sytuacji w Rzymie czasów „dominacji Mariusza” (lata 107-100), zob. np. T.F. CARNEY, *A Biography of C. Marius*, Chicago 1961, s. 25-44; E.S. GRUEN, *Roman Politics and the Criminal Courts 149-78 BC*, Berkeley 1968, s. 157-185; E. BADIEN, *The Death of Saturninus*, «Chiron» 14/1984, s. 101-147; R.J. EVANS, *Gaius Marius. A political Biography*, Pretoria 1994, szczególnie s. 52-93; G.C. SAMPSON, *Rome, Blood and Politics: Reform, Murder and Popular Politics in the Late Republic 133-70 BC*, Barnsley 2017, s. 99-124.

⁸ Zob. A. TARWACKA, *Cenzor w sypialni. Urzędnicza kontrola moralności w życiu rodzinnym Rzymian okresu Republiki*, Warszawa 2021, s. 113, przyp. 250-251. Także w przypadku Metellusów byłaby to kontynuacja tradycji sięgającej roku 221 i *laudatio funebris* wygłoszonej przez Kw. Cecyliusza Metellusa (cos. 206) na cześć swojego ojca, zob. Plin., *NH* 7,140.

dwie inne oracje, listy i wydarzenia z działalności publicznej; wszystkie one są unikalne i niespotykane w innych pismach. W tych przypadkach właściwe zidentyfikowanie Metellusa przez antykwarystę z połowy II w. nie wzbudza niczyich wątpliwości⁹.

Dokonując analizy obydwu wystąpień, powinniśmy zastanowić się, co chciał w istocie przekazać Metellus. Można przyjąć przynajmniej trzy punkty widzenia. W pierwszym wariantcie trzeba uznać, że celem mowy było doprowadzenie do nakazu zawierania najlepiej szybkich małżeństw i płodzenia dzieci. Całość zaś została okraszona pompatycznymi porównaniami, z których po cichu podśmiewał się antykwarysta. Jedynie ten pogląd usprawiedliwiałby tezę o tym, że autorem mowy był Metellus Macedoński¹⁰. Chociaż dysponujemy zaledwie krótkim fragmentem, to nie wydaje się, aby można było u Aulusa Gelliusza dopatrywać się tutaj kpiny z cenzora. Już raczej należałoby uznać, że to słowa człowieka wielce zawiedzionego własnym małżeństwem, co mogło zresztą w Rzymie pozostawać tajemnicą poliszynela. Mimo to jako cenzor zdobywa się on na uczciwe wyznanie sprawy i zachętę do zawierania małżeństw, które wprowadzie nie wiążą się z przyjemnością, ale w imię pamięci przodków i akceptacji bogów należy się z tym pogodzić.

Obydwa skrajne poglądy należy chyba jednak odrzucić i zdecydować się na wariant pośredni. Przede wszystkim słowa te wygłoszone zapewne na początku mowy miały przykuć zainteresowanie zgromadzonych. Pomimo pewnych wątpliwości wydaje się też, że pobrzmiwało tu żartobliwe podejście do tematu. Można przecież nawet odczytać literacką aluzję niepozostawiającą wątpliwości – to parafraza dialogu z *Lizystraty* Arystofanesa¹¹. Być może więc stanowiło to odpowiedź na atmosferę panującą w Rzymie, ale także sytuację osobistą cenzora. Gdyby był nim Metellus Macedoński, byłoby to zaskakujące – on, szczęśliwy ojciec

⁹ Por. Gell. 7,11,1-3; 12,9,4-6; 13,29,1-6; 15,13,6; 15,14,1-5; 17,2,7.

¹⁰ Taki pogląd w literaturze przedmiotu jest reprezentowany, zob. W. SUDER, *Kloto, Lachesis, Atropos. Studia społeczno-demograficzne i medyczne z historii starożytnego Rzymu*, Wrocław 1994, s. 26.

¹¹ Aristoph., *Lysis*. 1038-1039; por. J. VON UNGERN-STERNBERG, *Römische Studien. Geschichtsbewußtsein-Zeitalter der Gracchen Krise der Republik*, München-Leipzig 2006, s. 273-274.

siedmiorga dzieci, którego w tym czasie już chyba trzy córki i przynajmniej jeden syn byli w związkach małżeńskich z pierwszymi dziećmi na świecie¹², miałyby podważać małżeństwo? Z jakiego powodu – trudno zrozumieć¹³. Raczej należy się spodziewać w wypowiedziach polityków, bez względu na czasy, w których przyszło im funkcjonować, pewnej dozy hipokryzji, gdy idzie o osobiste szczęście rodzinne. Tu zaś człowiek mający pełne prawo do opowieści o udanym małżeństwie, zarówno swoim, jak i własnych dzieci, deliberowałyby nad pozytywnymi i negatywnymi stronami ożenku? Raczej mało prawdopodobne.

W zupełnie odmiennej sytuacji znajdował się Metellus Numidyjski. Znamy tylko jednego jego syna, urodzonego w roku 129/128¹⁴, a więc w roku 101 prawdopodobnie pozostającego w związku małżeńskim. O życiu rodzinnym Kw. Metellusa Piusa nie wiemy absolutnie nic, ale to może oznaczać jedynie brak skrajności w postaci głośnego skandalu lub nadzwyczaj szczęśliwego pożycia. Faktem pozostaje, że nigdy nie

¹² Najstarszym synem Metellusa Macedońskiego był Kw. Metellus Balearyjski. Jego syn, Kw. Metellus Nepos (cos. 98), urodził się najpóźniej w roku 141. Wspomniana była już jedna z córek, żona Kw. Serwiliusza Cepiona (cos. 106), których syn musiał się urodzić do roku 131. Kolejna z córek była żoną P. Korneliusza Scypiona Nazyki (cos. 111), a ich pierwotny syn urodził się najpóźniej w roku 133 – był pretorem w roku 93.

¹³ W dalszych partiach tekstu Aulus Gelliusz (1,6,3) ukazuje, że tak właśnie odbierali ten tekst Rzymianie – jako daleki od entuzjastycznej pochwały instytucji małżeństwa: *Videbatur quibusdam Q. Metellum censorem, cui consilium esset ad uxores ducendas populum hortari, non oportuisse de molestia incommodisque perpetuis rei uxoriae confiteri, neque id hortari magis esse quam dissuadere absterreque* („Niekórym wydawało się, że cenzor Kwintus Metellus, którego zamiarem było zachęcenie ludu do ożenku, nie powinien mówić wprost o uciążliwości i wiecznych niewygodach spraw związanych z żoną, ponieważ to nie poskutkowało raczej zachętą, lecz zniechęceniem i odstraszeniem; przeł. A. TARWACKA, *Słowa z mowy Metellusa Numidicususa*, s. 295.

¹⁴ Kw. Metellus Pius był pretorem w roku 89 albo 88; por. E. BADIAN, *Studies in Greek and Roman history*, Oxford 1964, s. 75; B.R. KATZ, *Studies on the Period of Cinna and Sulla*, «L'Antiquité classique» 45.2/1976, szczególnie s. 333, przyp. 9; T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates of the Roman Republic*, vol. III: *Supplement*, Atlanta 1986, s. 40; T.C. BRENNAN, *The Praetorship in the Roman Republic*, I-II, Oxford 2000, s. 377-379; T. ŁADOŃ, *Caecilii Metelli i Sulla. Sojusznicy czy rywale?*, «Roczniki Humanistyczne» 46.3/2018, s. 193.

doczekał się syna i najwyraźniej nie lubił przebywać w Rzymie, spędzając większość dorosłego życia w obozach wojskowych jako oficer bądź głównodowodzący¹⁵. Kiedy już ostatecznie wrócił do stolicy w roku 71, na starość usunął się z życia publicznego¹⁶. W prowincjach zaś uwielbiał luksus, zbytek i nieprzyzwoite ucztę¹⁷. Jego jedynym przyjacielem, poświadczonym przez źródła, był L. Korneliusz Sulla (cos. 88, II 80) – w życiu prywatnym biseksualny hedonista¹⁸. Adoptowanym synem zaś człowiek, który nie stronił od biseksualnych orgii¹⁹. Czy wszystkie te informacje to jedynie przypadek, czy mogło być coś na rzeczy, gdy Waleriusz Maksymus oburza się na brak przyzwoitości Metellusa Piusa, zestawiając go z godną podziwu surowością jego ojca?²⁰ Może więc

¹⁵ W latach 89-87 pretor i legat w wojnie marsyjskiej. W latach 86-83 przebywał w Italii i Afryce. Po powrocie Sulli przyłączył się do niego i walczył w wojnie domowej w latach 83-82. Do Rzymu wrócił na przełomie roku 82 i 81. *Pontifex maximus* od roku 81. Konsul w roku 80. Od roku 79 do 71 przebywał w Hiszpanii, walcząc z Kwintusem Sertoriuszem. Niedługo po procesie Gajusza Korneliusza (tr. pl. 67) w roku 65 wycofał się z życia publicznego (zob. przyp. 16). Zmarł w roku 63. Oznacza to, że od czasu pretry w ciągu następných dwudziestu pięciu lat spędził w Rzymie jako aktywnie działający senator około siedmiu-ośmiu. Na temat jego życia zob. szczególnie M.G. MORGAN, *op. cit.*, s. 253-324; J. VAN OOTEGHEM, *op. cit.*, s. 178-216.

¹⁶ Plut., *Cat. Mai.* 24,7. Prawdopodobnie miało to miejsce po procesie Gajusza Korneliusza, gdzie poświadczona jest jego ostatnia działalność w roli świadka oskarżenia; triumfowała obrona: Val. Max. 8.5.4; por. M.C. ALEXANDER, *Trials in the Late Roman Republic, 149 BC to 50 BC*, Toronto 1990, s. 104-105.

¹⁷ Sall., *Hist.* 2,70; Val. Max. 9,1,5; Plut., *Sert.* 13,1. Relacje te podają w wątpliwość świadectwo Cycerona (*Pro Arch.* 9) o jego rzekomej skromności.

¹⁸ Przyjaźń Sulli z Metellusem Piusem: Plut., *Mor.* 202E; *Sull.* 6,5; por. M.G. MORGAN, *op. cit.*, s. 253-181; J. FÜNDLING, *Sulla*, Darmstadt 2010, s. 62-64; A. ECKERT, *Lucius Cornelius Sulla in der antiken Erinnerung*, Berlin-Boston 2012, s. 45-46; Ł. SCHREIBER, *Sulla 138-78 p.n.e.*, Zabrze-Tarnowskie Góry 2013, s. 121, 133-134, 225-227 *contra* T. ŁADOŃ, *op. cit.*, szczególnie s. 193-201. Homoseksualne praktyki Sulli: Plut., *Sull.* 2.4; 36.1. Fatalna reputacja Sulli: Cic., *De fin.* 3,75; Vell. 2,17,2; Val. Max. 6,9,6; Aug., *De civ. Dei* 2,22,1; por. T. HILLARD, *Sulla's Early Fortunes and his Reputation*, «Antichthon» 25/1991, s. 63-71; A. KEAVENEY, *Sulla. Ostatni Republikanin*, Oświęcim 2017, s. 16-21.

¹⁹ Chodzi o Kw. Cecyliusza Metellusa Piusa Scypiona Nazykę (cos. 52): Val. Max. 9,1,8.

²⁰ Val. Max. 9,1,5: *adeo illi patris sui Numidica castra exciderant. patet igitur quam celeri transitu luxuria adfluxerit: nam cuius adulescentia priscos mores uidit, senectus*

w tym czasie chodziły po Rzymie jakieś plotki, które w tej mowie chciały odpiierać Metellus Numidyjski? Albo małżeństwo syna pozostawało tak nieudane, że niemożliwością okazało się przemilczenie sprawy. Względnie odwrotnie: szczęśliwa para od lat cierpiała, nie mogąc doczekać się upragnionej ciąży.

Jeżeli nawet te przypuszczenia idą zbyt daleko, to z pewnością należy obok bezdzietności syna odnotować dwie inne sprawy, czyli skandal wokół nieszczęśliwego małżeństwa siostry Metellusa Numidyjskiego z L. Licyniuszem Lukullusem (pr. 104)²¹ oraz ślub młodziutkiej bratanicy cenzora ze znacznie starszym od niej pryncypsem senatu M. Emiliuszem Skaurusem (cos. 115)²². Olbrzymia różnica wieku mogła być powszechnie krytykowana, a sam cenzor był chyba opiekunem (*tutor*) Metelli Dalmatyki po śmierci jej ojca²³. Metellus Numidyjski, wygłaszając mowę na *contio*, miał więc wszelkie powody, aby w taki sposób zabezpieczyć się przed krytyką, która mogła na niego spaść przy okazywaniu zbyt-niego entuzjazmu wobec instytucji małżeństwa. Życie zbyt wielu osób

nouos orsa est („Do takiego stopnia uleciała mu z pamięci wojskowa kampania jego wielkiego ojca w Numidii! Jest więc jasne, że tak szybko nadeszła fala zbytku; ktoś, kto za młodu widział jeszcze dawne obyczaje, na starość zaczął się już przyglądać nowym”); przeł. I. LEWANDOWSKI).

²¹ Plut., *Luc.* 1,1.

²² Cic., *Pro Sest.* 101; *Pro Scaur.* 45; Ascon. 18C; 20C; 27C; Plin., *NH* 36,113; 36,116; 37,11; por. R. SYME, *Sallust*, Berkeley-Los Angeles 1964, s. 163; E.S. GRUEN, *op. cit.*, s. 121; F. MÜNZER, *Römische Adelsparteien und Adelsfamilien*, Stuttgart 1920, s. 280-281. O tym, dlaczego ślubu nie można datować na wcześniejsze lata, zob. Ł. SCHREIBER, *L. Cecyliusz Metellus Dalmatyński (cos. 119)*, «De re militari» 5/2020, s. 33, przyp. 126.

²³ L. Metellus Dalmatyński zmarł prawdopodobnie na przełomie roku 107 i 106, a najpóźniej w roku 103; por. J. RÜPKE, A. GLOCK, *Fasti sacerdotum: Jahres- und Kollegienlisten*, Stuttgart 2005, s. 832, przyp. 4; Ł. SCHREIBER, *L. Cecyliusz...*, s. 32-33. Odnośnie do przechodzenia pod opiekę tutora w przypadku osierocenia, zob. np. J.A. CROOK, *Law and life of Rome*, New York 1967, s. 115-116; J. ZABŁOCKI, *Rodzina rzymska w świetle 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, [w:] *Rodzina w społeczeństwach antycznych i wczesnym chrześcijaństwie. Literatura, prawo, epigrafika, sztuka*, red. J. JUNDZIŁŁ, Bydgoszcz 1995, s. 46-50; P. BERDOWSKI, *Pietas erga patriam: ideology and politics in Rome in the early first century BC. The evidence from coins and glandes inscriptae*, [w:] *Within the Circle of Ancient Ideas and Virtues Studies in Honour of Professor Maria Dzielska*, red. K. TWARDOWSKA, Kraków 2014, s. 149-150.

z najbliższej rodziny cenzora stanowiło zaprzeczenie ożenku jako drogi do szczęścia.

Warto też zauważyć, że obydwą wystąpienia krążą wokół polityki prorodzinnej, ale starsza oracja, wybitnie surowa i poważna, dowodzi konieczności płodzenia dzieci; młodsza zachęca po prostu do zawierania małżeństw. Czy powinniśmy wyciągać z tego wnioski, czy to jedynie efekt tego, że obydwą przemówienia znamy z niewielkich fragmentów? Ten dylemat musi pozostać nierozstrzygnięty, ale nie mając lepszego wyjścia, należy założyć, że przynajmniej akcenty zostały inaczej rozłożone.

Przyjrzyjmy się też charakterowi obydwu senatorów, aby spróbować ustalić, do kogo bardziej pasowałoby tak barwne porównanie użyte w przemówieniu. Najpierw Metellus Macedoński, mąż prawy i surowy tak bardzo, że swoją wyniosłością wzbudzał wielką niechęć ogromnych rzesz wyborców; w rezultacie potrzebował trzech prób, aby wywalczyć konsulat²⁴. Jak donosi Plutarch, jako wódz naczelny w Hiszpanii Bliższej próbował szturmem zdobyć silnie obwarowaną pozycję. Jeden z centurionów zaofiarował, że jeżeli poświęci mu dziesięciu ludzi, zajmie przyczółek. Metellus miał zapytać oficera, czy chce zostać jednym z tej dziesiątki²⁵. Daleko mu było wszelako do nadmiernej litości. W trakcie tej samej kampanii próbował wziąć szturmem Kontrebię. Gdy kolejna próba zakończyła się fiaskiem, nakazał żołnierzom uprzednie sporządzenie testamentów (*in procinctu*) i ruszenie do ponownej walki. Tak padła niezwyciężona twierdza²⁶. Podczas działalności Tyb. Semproniusza Grakchusa jako trybuna plebejskiego wspominał jako wzór surową cenzurę jego ojca, gdy ludzie bali się zbyt późno pozostawiać światła w domach, by nie narazić się na zarzuty o zbyt długie przesiadywanie z winem przy stole²⁷. Za każdym razem były to więc szorstkość i prostota przekazu, bez wyszukanych metafor.

²⁴ Val. Max. 7,5,4; *De vir. ill.* 61,3; por. Vell. 2,5,2.

²⁵ Plut., *Mor.* 201F-202A; zob. też Val. Max. 5,1,5.

²⁶ Vell. 2,5,2-3; Front., *Strat.* 4,1,23; Val. Max. 2,7,10; *De vir. ill.* 61,3; Ampel. 18,14; por. M.G. MORGAN, *op. cit.*, s. 119-120.

²⁷ Plut., *Ti. Gracch.* 14,4; por. Cic., *Brut.* 81; *De off.* 1,87; *De rep.* 1,31.

Metellus Macedoński często podkreślał również potrzebę posiadania licznego potomstwa. Wygłosił na ten temat odpowiednią mowę w senacie, co zostało już wzmiankowane. Nie brakło też kpin ze strony niechętnych senatorów. Scypion Emilianus jako wódz naczelny armii rzymskiej pod Numancją, oceniając talenty najmłodszego z synów, miał stwierdzić, że gdyby żona Metellusa Macedońskiego urodziła mu piątego, byłby on z pewnością osłem²⁸. W słowach tych pobrzmiwa niechęć, ale też zazdrość – sam zdobywca Numancji i Kartaginy pograżony w nieszczęśliwym małżeństwie nie doczekał się potomstwa²⁹. Kiedy jednak Scypion Emilianus zmarł, Metellus w teatralnym geście wybiegł na ulice i wychwalał wielkiego wodza. Toteż gdy czwórka dorosłych synów niosła mary Scypiona Emilianusa, był to nie tylko hołd mu złożony, ale też polityczna manifestacja podkreślająca walory posiadania dzieci³⁰. Waleriusz Maksymus odnotował wielkie szczęście konsula roku 143 – to kobieta wielkiej cnoty i płodności. Dała mu czterech synów i trzy córki, a on nie przeżył żadnego z potomków. Rzecz faktycznie zdumiewająca w realiach antycznego Rzymu, gdy dziesięciu lat nie dożywało co drugie dziecko. Metellus Macedoński zmarł w późnej starości, we własnym domu, otoczony przez dorosłe dzieci i wnuki. Pliniusz Starszy doliczył się dwudziestosięmiuosobowej gromadki³¹.

Nieco inaczej rzecz ma się z Metellusem Numidyjskim. Odznaczał się on sardonicznym poczuciem humoru i prawdopodobnie złośliwością, jednak czasem wychodził z takich starć pokonany, jak przez G. Juliusza

²⁸ Cic., *De or.* 2,267: *si quintum pareret mater eius, asinum fuisse parituram.*

²⁹ App., *BC* 1,83.

³⁰ Zob. też L. BENESS, T. HILLARD, *Another Voice Against the 'Tyranny' of Scipio Aemilianus in 129 B.C.?*, «Zeitschrift für Alte Geschichte» 61.3/2012, s. 273, przyp. 12. Pogrzeb Scypiona Emilianusa: Val. Max. 4,1,12; Plin., *NH* 7,144; Plut., *Mor.* 202A, 485D; Cass. Dio 24,84,1.

³¹ Żona Metellusa Macedońskiego i ich potomstwo: Val. Max. 7,1,1; por. Cic., *De fin.* 5,82. W kwestiach demograficznych: Cic., *Tusc.* 1,93; Plin. Min., *Ep.* 4,21; por. D. ENGELS, *The Use of Historical Demography in Ancient History*, «CQ» 34.2/1984, s. 386-393; S. DIXON, *The Roman Mother*, London-Sydney 1988, s. 104; W. SUDER, *op. cit.*, s. 35; IDEM, 'Census populi'. *Demografia starożytnego Rzymu*, Wrocław 2003, s. 226-234. Śmierć Metellusa Macedońskiego: Plin., *NH* 7,59; por. Cic., *Tusc.* 1,85.

Cezara Strabona czy G. Serwiliusza Glaucję³². Kiedy przebywał jako konsul i prokonsul w Afryce Północnej na wojnie z Jugurtą, jego legatem był Gajusz Mariusz, który od dłuższego czasu zasypywał go prośbami o urlop. Zirytowany tym Metellus Numidyjski miał według Plutarcha tymi słowami zwrócić się do swojego oficera: „Ty mój kochany, chcesz nas naprawdę opuścić i płynąć do domu, by zgłosić swą kandydaturę na konsula? Nie byłoby ci miło, gdybyś tak został konsulem dopiero razem z tym oto moim synkiem?”. Dodajmy, że w tym czasie, w roku 108, Gajusz Mariusz miał już pięćdziesiąt lat, przy minimalnym wieku ubiegania się o urząd określonym na czterdzieści trzy, a syn Metellusa Numidyjskiego najwyżej dwadzieścia. Nie jest ważne w tym kontekście, czy to zdarzenie jest prawdziwe; istotne, że powszechnie w to uwierzono, więc najwidoczniej pasowała owa błyskotliwa złośliwość do jego charakteru³³. Aulus Gelliusz, który niewątpliwie wiedział sporo o Metellusie, podkreślał nie tylko jego filhellenizm, ale też zamiłowanie do nowinek retorycznych i celność przekazu³⁴. Wprawdzie i jego oskarżono o nadmierną surowość, ale wiele wskazuje, że były to przesadne zarzuty o zabarwieniu politycznym³⁵. Wiadomo, że bardzo troszczył się o swoich żołnierzy³⁶, nie miał kłopotów z osiągnięciem kolejnych urzędów i cieszył się powszechnym szacunkiem Rzymian bez względu na ich sympatie polityczne³⁷.

Argumenty za tożsamością obu mów podważył w swoim artykule Myles McDonnell i od tego czasu wraca do łask źródłowy przekaz Aulusa Gelliusza o Metellusie Numidyjskim jako autorze mowy³⁸. To nie

³² Cic., *De or.* 2,263; 2,275.

³³ Sall., *BI* 64,3-4; Plut., *Mar.* 8,3-4; Cass. Dio 26,89,3.

³⁴ Gell. 12,9,4-6; 15,14,1-2; 17,2,7.

³⁵ Sall., *BI* 45,1; Val. Max. 2,7,2; Front., *Strat.* 4,1,2; Gell., 1,6,1; Plut., *Mar.* 7,3; App., *Num.* 2.

³⁶ Sall., *BI* 54,1; Eutrop. 4,27,1.

³⁷ Cic., *Pro Balb.* 11; *Ad Att.* 1,16,4; *Pro Sest.* 101; Sall., *BI* 43,1-2; 88,1; Liv., *Per.* 69. Val. Max. 2,10,2a; 4,1,13; Ampel. 18,14.

³⁸ M. McDONELL, *The Speech of Numidicus at Gellius*, *N.A.* 1.6, «The American Journal of Philology» 108.1/1987, s. 81-94; IDEM, *Roman manliness: virtue and the Roman Republic*, Cambridge 2006, s. 285-290; por. M. FERLAND, *Vie de Quintus Caecilius Metellus Numidicus*, Quebec 1968, s. 96; S. TREGGIARI, *Roman marriage: Iusti Coniuges*

oznacza, że pogląd ten został powszechnie zaakceptowany – część badaczy analizy uczonego najwyraźniej nie zna, a niektórzy odrzucają ją bez słowa wyjaśnienia³⁹. Z tej grupy wyjątkiem pozostaje stanowisko Leofranca Holford-Strevensa, który podjął dyskusję i wysunął argument oparty na onomastyce, porównując pochwały Cycerona na temat krasomówstwa Metellusa Macedońskiego i jego bratanka. Faktycznie, w dziele *Brutus, sive de claris oratoribus* Arpinata zdaje się mieć więcej uwagi dla Metellusa Macedońskiego, którego określa mianem jednego z „czołowych mówców” swoich czasów (*in primis est habitus eloquens*), podczas gdy w stosunku do Metellusa Numidyjskiego ogranicza się do stwierdzenia, że „w sprawach publicznych często zabierał głos” (*dicebant de re publica quod esset illis viris et consulari dignitati satis*)⁴⁰. Problem w tym, że niczego to nie rozstrzyga. O ile bowiem Cyceron jest jedynym, który podkreśla walory oratorstwa Metellusa Macedońskiego⁴¹, o tyle w przypadku Metellusa Numidyjskiego będzie to przynajmniej trzech

from the Time of Cicero to the Time of Ulpian, Oxford 1991, s. 205-206 przyp. 1; E. BADIEN, *Which Metellus? A Footnote to Professor Barchiesi's Article*, «American Journal of Ancient History» 13.2/1997, s. 106-112; E. REIGADAS LAVANDERO, *op. cit.*, s. 384 przyp. 65; J. ZABŁOCKI, *Rzymskie studia Aulusa Gelliusa*, «Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo» 305/2008, s. 429. Bez stanowiska: MRR I, s. 500, 567; A. TARWACKA, *Cenzorzy jako propagatorzy polityki prorodzinnej w starożytnym Rzymie*, [w:] *Przyszłość rodziny w UE. Doświadczenie różnych rozwiązań prawnych i podstawowe problemy współczesnych rodzin*, Warszawa 2017, s. 257-260; EADEM, *Słowa z mowy Metellusa Numidicusus...*, s. 299; EADEM, *Cenzor w sypialni...*, s. 110-113.

³⁹ Por. W. SUDER, *Kloto...*, s. 26; A. BARCHIESI, *Speaking Volumes. Narrative and Intertext in Ovid and other Latin Poets*, London 2001, s. 155-156; L. HOLFORD-STREVEN, *Aulus Gellius: An Antonine Scholar and his Achievement*, Oxford 2003, s. 318; J. VON UNGERN-STERNBERG, *op. cit.*, s. 273; J. LARSON, *Greek and Roman Sexualities*, London 2012, s. 233; zob. także L. BENESS, T. HILLARD, *op. cit.*, s. 273 przyp. 12.

⁴⁰ Cic., *Brut.* 81; 135.

⁴¹ Cic., *De or.* 215; por. J. SUOLAHTI, *op. cit.*, s. 432, przyp. 1, który niemal na pewno błędnie przypisuje ten fragment Metellusowi Numidyjskiemu *contra* T. ALEKSANDROWICZ, *Elita władzy a oratorstwo w schyłkowym okresie Rzeczypospolitej Rzymskiej*, Katowice 1996, s. 35-36. Pośrednio można jeszcze zaliczyć wspomnienie o trzech mowach: w obronie L. Aureliusza Kotty (Cic., *Brut.* 81-82), przeciwko Tyb. Semproniuszowi Grakchusowi (Plut., *Ti Gracch.* 14,4) oraz omawianą wyżej *De prole augenda* odnośnie do pomnożenia potomstwa.

pisarzy antycznych⁴². Nawet gdyby uznać propozycję Holford-Strevensa za właściwą i postawić talent Metellusa Macedońskiego wyżej, to czy naprawdę można na tej podstawie zdyskwalifikować autorstwo jego bratanka w przytoczonym fragmencie Aulusa Gelliusza?

W istocie nie widać rzetelnych argumentów, które miałyby podważyć przekaz antykwarysty. To Metellus Numidyjski wygląda na autora refleksji o blaskach i cieniach małżeństwa, a nie jego wuj Metellus Macedoński – i to niezależnie od tego, czy uznamy przytoczone słowa za dowcipne⁴³, czy niosące raczej багаż osobistego nieszczęścia w życiu swoim bądź najbliższej rodziny. Zwraca się uwagę, że szczerość, jaka towarzyszyła słowom cenzora, była przynależna do godności tej magistratury⁴⁴. Metellus Macedoński ze swojego szczęścia w życiu osobistym uczynił sztandar, który miał też stanowić atut polityczny. Jest jedynym przedstawicielem rodu Cecyliusz Metellusów, o którym wiemy, że miał udane małżeństwo⁴⁵. Dlatego ostatnim, co mogło mu przyjść do głowy, byłoby podważanie szczęścia rodzinnego życia i korzyści zeń płynących.

⁴² Vell. 2,9,1; Fronto, *Ad M. Caes.* 1,7,4; por. Sall., *BI* 85,26. Wiemy też aż o ośmiu innych mowach Metellusa Numidyjskiego: przy okazji oskarżenia wniesionego przeciwko Waleriuszowi Messali (Gell. 15,4,1-5), przeciwko *lex Maria tabellaria* (Plut., *Mar.* 4,3), do armii po bitwie nad rzeką Muthul (Sall., *BI* 54,1-2), do wojska przed szturmem na Wagę (Sall., *BI* 68,3), po powrocie z Afryki (Gell. 7,11,1-3; Prisc. 8,19-22), o prawie do triumfu (Gell. 12,9,4-6), w senacie w sprawie projektu plebiscytu Saturninusa (Plut., *Mar.* 29,4; App., *BC* 1,135) oraz niezidentyfikowana, wygłoszona na *contio* być może po odmowie złożenia przysięgi wymaganej w plebiscycie Saturninusa bądź po powrocie do Rzymu (Gell. 13,29,1).

⁴³ Zob. P. GRIMAL, *Miłość w starożytnym Rzymie*, Warszawa 2005, s. 75.

⁴⁴ Zob. J. ZABŁOCKI, *Rzymskie studia...*, s. 429; A. TARWACKA, *Słowa z mowy Metellusa...*, s. 299-300.

⁴⁵ *Felicitas* Metellusa: Cic., *De fin.* 5.82-83; *Tusc.* 1.86; Val. Max. 7.1.1; Plin., *NH* 7.57-59; 7.138; Plut., *Mor.* 318C; por. A. DARAB, *The Anecdotal Narration and Encyclopedic Thought of Pliny the Elders Naturalis Historia*, Cambridge 2020, s. 18-19.

'DE PROLE AUGENDA' METELLUSA MACEDOŃSKIEGO A AULUS
GELLIUSZ (*NOCTES ATTICAE* 1,6) – TA SAMA CZY DWIE RÓŻNE MOWY?

Streszczenie

W artykule dokonano analizy tekstu Aulusa Gelliusza, który wspomina fragment mowy cenzora Kw. Metellusa Numidyjskiego (cos. 109) w przewrotny sposób chwalejącej instytucję małżeństwa. Mowa ta, ze względu na liczne podobieństwa wynikające z nawiązań do *mos maiorum* i szeroko pojętej polityki prorodzinnej, zazwyczaj jest błędnie przypisywana Metellusowi Macedońskiemu. W niniejszym opracowaniu przedstawiono pogląd przeciwny oparty na analizie życiorysów polityków z rodu Metellusów.

METELLUS MACEDONICUS' *DE PROLE AGENDA* AND AULUS GELLIUS'
'ATTIC NIGHTS' 1,6: THE SAME, OR TWO DIFFERENT ORATIONS?

Summary

This article examines the passage from Aulus Gellius' *Attic Nights* in which he refers to an excerpt from a speech by Quintus Caecilius Metellus Numidicus, who was consul in 109 BC. The passage is a tongue-in-cheek laudation of the institution of marriage. In view of numerous similarities due to its references to the *mos maiorum* and pro-family policy in the wide sense of the term, this speech tends to be erroneously ascribed to Metellus Macedonicus. In this article a contrary is presented on the basis of an examination of the biographies of the politicians of the Metellus family.

Słowa kluczowe: Aulus Gellius; Kw. Metellus Numidyjski; Metellus Macedoński; cenzor.

Keywords: Aulus Gellius; Q. Metellus Numidicus; Q. Metellus Macedonicus; censor.

Literatura

- ALEXANDER M.C., *Trials in the Late Roman Republic, 149 BC to 50 BC*, Toronto 1990.
- ALEKSANDROWICZ T., *Elita władzy a oratorstwo w schyłkowym okresie Rzeczypospolitej Rzymskiej*, Katowice 1996.
- BADIAN E., *Studies in Greek and Roman history*, Oxford 1964.
- BADIAN E., *The Death of Saturninus*, «Chiron» 14/1984, s. 101-147.
- BADIAN E., *Which Metellus? A Footnote to Professor Barchiesi's Article*, «American Journal of Ancient History» 13.2/1997, s. 106-112.
- BARCHIESI A., *Speaking Volumes. Narrative and Intertext in Ovid and other Latin Poets*, London 2001.
- BENESS L., HILLARD T., *Another Voice Against the 'Tyranny' of Scipio Aemilianus in 129 B.C.?*, «Zeitschrift für Alte Geschichte» 61.3/2012, s. 270-281.
- BERGER A., *Note on Gellius, N.A., I, 6*, «The American Journal of Philology» 67.4/1946, s. 320-328.
- BERDOWSKI P., *Pietas erga patriam: ideology and politics in Rome in the early first century BC. The evidence from coins and glandes inscriptae*, [w:] *Within the Circle of Ancient Ideas and Virtues Studies in Honour of Professor Maria Dzielska*, ed. K. TWARDOWSKA, Kraków 2014, s. 143-159.
- BRENNAN T.C., *The Praetorship in the Roman Republic*, vol. I-II, Oxford 2000.
- BROUGHTON T.R.S., *The Magistrates of the Roman Republic*, vol. I: 509 B.C.-100 B.C., New York 1951.
- BROUGHTON T.R.S., *The Magistrates of the Roman Republic*, vol. III: *Supplement*, Atlanta 1986.
- CARNEY T.F., *A Biography of C. Marius*, Chicago 1961.
- CROOK J.A., *Law and life of Rome*, New York 1967.
- DARAB A., *The Anecdotal Narration and Encyclopedic Thought of Pliny the Elders Naturalis Historia*, Cambridge 2020.
- DIXON S., *The Roman Mother*, London-Sydney 1988.
- ECKERT A., *Lucius Cornelius Sulla in der antiken Erinnerung*, Berlin-Boston 2012.
- ENGELS D., *The Use of Historical Demography in Ancient History*, «CQ» 34.2/1984, s. 386-393.
- EVANS R.J., *Gaius Marius. A political Biography*, Pretoria 1994.
- FERLAND M., *Vie de Quintus Caecilius Metellus Numidicus*, diss. Quebec 1968.
- FRANK R.I., *Augustus' Legislation on Marriage and Children*, «California Studies in Classical Antiquity» 8/1975, s. 41-52.
- FÜNDLING J., *Sulla*, Darmstadt 2010.
- GRIMAL P., *Miłość w starożytnym Rzymie*, przeł. J.R. Kaczyński, Warszawa 2005.
- GRUEN E.S., *Roman Politics and the Criminal Courts 149-78 BC*, Berkeley 1968.

- HILLARD T., *Sulla's Early Fortunes and his Reputation*, «Antichthon» 25/1991, s. 63-71.
- HOLFORD-STREVENSON L., *Aulus Gellius: An Antonine Scholar and his Achievement*, Oxford 2003.
- KATZ B.R., *Studies on the Period of Cinna and Sulla*, «L'Antiquité classique» 45.2/1976, s. 497-549.
- KEAVENEY A., *Sulla. Ostatni Republikanin*, przeł. T. Ładoń, Oświęcim 2017.
- LARSON J., *Greek and Roman Sexualities*, London 2012.
- ŁADOŃ T., *Caecilii Metelli i Sulla. Sojusznicy czy rywale?*, «Roczniki Humanistyczne» 46.3/2018, s. 189-205.
- MCDONELL M., *The Speech of Numidicus at Gellius*, N.A. 1.6, «The American Journal of Philology» 108.1/1987, s. 81-94.
- MCDONELL M., *Roman manliness: virtue and the Roman Republic*, Cambridge 2006.
- MORGAN M.G., *The Rise and Fall of the Caecilii Metelli, 284-46 B.C.*, Exeter 1961.
- MÜNZER F., *Römische Adelsparteien und Adelsfamilien*, Stuttgart 1920.
- OOTEGHEM J. VAN, *Les Caecilii Metelli de la République*, Bruxelles 1967.
- REIGADAS LAVANDERO E., *Censura y "res publica": aportación constitucional y protagonismo político*, Madrid 2000.
- RÜPKE J., GLOCK A., *Fasti sacerdotum: Jahres- und Kollegienlisten*, Stuttgart 2005.
- SAMPSON G.C., *Rome, Blood and Politics: Reform, Murder and Popular Politics in the Late Republic 133-70 BC*, Barnsley 2017.
- SCHMÄHLING E., *Die Sittenaufsicht der Censoren. Ein Beitrag zur Sittengeschichte der Römischen Republik*, Stuttgart 1938.
- SCHREIBER Ł., *Sulla 138-78 p.n.e.*, Zabrze-Tarnowskie Góry 2013.
- SCHREIBER Ł., *L. Cecyliusz Metellus Dalmatyński (cos. 119)*, «De re militari» 5/2020, s. 18-39.
- SCHREIBER Ł., *Kilka uwag na temat cenzury Kwintusa Cecyliusza Metellusa Macedońskiego*, «Zeszyty Prawnicze» 21.3/2021, s. 81-124.
- SUDER W., *Kloto, Lachesis, Atropos. Studia społeczno-demograficzne i medyczne z historii Starożytnego Rzymu*, Wrocław 1994.
- SUDER W., *'Census populi'. Demografia starożytnego Rzymu*, Wrocław 2003.
- SUOLAHTI J., *The Roman Censors*, Helsinki 1963.
- SYME R., *Sallust*, Berkeley-Los Angeles 1964.
- TARWACKA A., *Cenzorzy jako propagatorzy polityki prorodzinnej w starożytnym Rzymie*, [w:] *Przyszłość rodziny w UE. Doświadczenie różnych rozwiązań prawnych i podstawowe problemy współczesnych rodzin*, Warszawa 2017.
- TARWACKA A., *Słowa z mowy Metellusa Numidicususa, którą wygłosił w czasie cenzury do ludu, kiedy zachęcał do ożenku; oraz dlaczego tę mowę ganiono i jak*

- przeciwnie – była broniona Aulus Gellius, „Noce Attyckie” 1,6. Tekst – tłumaczenie – komentarz, «Zeszyty Prawnicze» 19.3/2019, s. 293-299.
- TARWACKA A., *Cenzor w sypialni. Urzędnicza kontrola moralności w życiu rodzinnym Rzymian okresu Republiki*, Warszawa 2021.
- TREGGIARI S., *Roman marriage: Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*, Oxford 1991.
- UNGERN-STERNBERG VON J., *Römische Studien. Geschichtsbewußtsein-Zeitalter der Gracchen Krise der Republik*, München-Leipzig 2006.
- ZABŁOCKI J., *Rodzina rzymska w świetle 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, [w:] *Rodzina w społeczeństwach antycznych i wczesnym chrześcijaństwie. Literatura, prawo, epigrafika, sztuka*, red. J. Jundziłł, Bydgoszcz 1995.
- ZABŁOCKI J., *Rzymskie studia Aulusa Gelliusa*, «Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo» 305/2008, s. 425-433.
- ZMESKAL K., *Adfinitas: die Verwandtschaften der senatorischen Führungsschicht der römischen Republik von 218-31 v. Chr.*, I, Passau 2009.